

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ 6(7) РОКУ ЖИТТЯ
В ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи DO1-M22z
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Рибак Евеліна Василівна

Керівник: **Ватаманюк Г.П.**,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії
та методик дошкільної освіти

Рецензент: **Бахмат Н.В.**,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методик
початкової освіти

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ 6(7) РІЧНОГО ВІКУ.....	8
1.1. Сутнісна характеристика лідерства і лідерських якостей у дошкільному віці.....	8
1.2. Проектна діяльність як засіб розвитку лідерського потенціалу дітей 6(7) року життя.....	20
РОЗДІЛ ІІ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ 6(7) РОКУ ЖИТТЯ У ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	35
2.1. Виявлення рівнів сформованості позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя.....	35
2.2. Педагогічні умови формування лідерських якостей дітей 6(7) року життя у процесі проектної діяльності.....	44
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи.....	52
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ.....	67
<i>Додаток А.</i> Опитувальник для батьків щодо виявлення лідерських якостей їхніх дітей.....	67
<i>Додаток Б.</i> Опитувальник для вихователів щодо виявлення лідерських якостей дітей старшої групи.....	70
<i>Додаток В.</i> Кількісні дані відповідей батьків щодо сформованості лідерських якостей їхніх дітей за результатами анкетування на констатувальному етапі експерименту.....	72
<i>Додаток Г.</i> Порівняння результатів анкетування батьків і вихователів до та після впровадження серії освітніх проєктів.....	74
<i>Додаток Д.</i> Зведені результати анкетування батьків і вихователів щодо сформованості лідерських якостей дітей досліджуваної групи.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах реформування усіх сфер життя українського народу, особливого значення набуває проблема формування соціально-активних громадян – лідерів, здатних взаємодіяти з іншими людьми, успішно працювати в умовах кризи, конкуренції (швидко реагувати на зміни, аналізувати інформацію і прогнозувати подальший хід подій, приймати відповідні рішення та діяти згідно з ними). Потреба у людях, які володіють базовими навичками (критичне мислення, комунікабельність, активність, ініціативність, кмітливність, адаптивність і самостійність, вміння вирішувати проблеми, впливати на людину і колектив; знаходити й аналізувати інформацію; готовність докладати зусилля для розвитку та зміцнення держави), постійно зростає. Тому формування лідерського потенціалу потрібно розпочинати ще з дошкільного віку. Про це йдеться в нормативних документах у галузі освіти (закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти (2021р.), чинних освітніх державних і парціальних програмах. Особлива увага звернена на цю проблему в програмі «Лідер живе в кожному» (Н. Гавриш, О. Безсонова, В. Воронов), де йдеться про те, що «починаючи з дошкільного віку, необхідно надати кожній дитині можливість отримати досвід лідерства як прояву відповідальності, взаємодопомоги, толерантності, взаємоповаги, готовності взяти на себе складну частину спільної роботи. Своєчасне формування лідерських якостей дозволить закласти міцні підвалини для розвитку в подальшому рис «лідера-гуманіста», який уособлює і моральні чесноти, і володіє стратегіями ефективного менеджменту, і буде здатний поєднувати в собі різні види лідерства: відповідальний громадянин, організатор, творець, дипломат, порадник [15].

Тема лідерства привертала увагу представників різних напрямків науки упродовж багатьох століть. В таємницю цього явища намагалися проникнути Конфуцій, Аристотель, Платон, Н. Уакіавеллі, Г. Лебон, Г. Тард, М. Вебер, Г. Лассуелл, З. Фрейд і багато інших. Питанням формування базових якостей особистості в дітей дошкільного віку, серед яких і ті, що відносимо до

лідерських, розглянуто у дослідженнях Г. Беленької, С. Васильєвої, В. Маршицької, С. Нечай, О. Острянської, О. Полякової, В. Рагозіної, О. Рейпольської, Н. Шкляр. Трудове виховання як засіб розвитку лідерських якостей виокремлюється в дослідженні О. Літіченко, проблеми лідерства в дитячому колективі представлено в роботах І. Іванової.

Наукові дослідження О. Голюк, О. Кононко, К. Крутій, В. Маршицької, Т. Піроженко, І. Рогальської-Яблонської, Т. Сенько та ін. свідчать про те, що передшкільний вік є сприятливим для розвитку соціальної сфери, набуття соціально ціннісних моделей взаємодії і співпраці з дорослими та однолітками, формування «м'яких навичок», розвитку лідерських якостей. Особливостям їх формування в дошкільному віці присвячені й наукові праці та методичні розробки І. Бега, О. Безсонової, Н. Гавриш, С. Максименка, Н. Мельник та ін. Аналіз цих та інших досліджень дозволив виявити, що в дитячому колективі, як і в дорослому, картина взаємовідносин досить складна й неоднозначна. До одних однолітків дошкільнята ставляться з симпатією і прагнуть контакту з ними, інших – цураються. Очевидним є той факт, що вже в об'єднаннях дітей дошкільного віку існує диференційоване ставлення один до одного, через що простежується статусна ієрархія. Чим вище міжособистісний статус дитини, тим сильніше її психологічний вплив на членів групи. До дітей, які мають сприятливий і несприятливий статуси, спостерігається різко протилежне ставлення з боку однолітків.

Потреба суспільства в соціальній активності його громадян, інтерес до проблеми лідерства з боку науковців, численні спостереження й результати роботи практиків, сенситивність передшкільного віку до формування необхідних якостей і рис для цього, зумовили вибір теми дослідження **«Формування позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя у процесі проєктної діяльності»**, де проєктну діяльність обрано як засіб формувальної роботи.

Об'єкт дослідження – формування позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя у проєктній діяльності.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка організаційно-педагогічних умов формування позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя у проєктній діяльності.

Завдання дослідження:

- розкрити сутність «лідерські якості у дошкільному віці»; уточнити сутність понять «лідер», «лідерство», «лідерський потенціал»;
- висвітлити специфіку формування лідерських якостей дітей 6(7) року життя у проєктній діяльності;
- визначити критерії, показники та рівні сформованості позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя у закладі дошкільної освіти;
- обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови формування позитивних лідерських якостей.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури з метою обґрунтування актуальності обраної теми дослідження, складання понятійного апарату; педагогічне спостереження, індивідуальні та колективні бесіди, анкетування; педагогічний експеримент, статистичні методи дослідження для обчислення отриманих результатів на констатувальному й контрольному етапах експерименту.

База дослідження. Заклад дошкільної освіти №8 «Колосок» Кам'янець Подільської міської ради, Кам'янець Подільського району Хмельницької області.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання матеріалів у практиці роботи закладу дошкільної освіти та у процесі підготовки майбутніх вихователів, написанні курсових робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи викладено на науково-практичних конференціях різного рівня, публікаціях.

Конференції: VI Всеукраїнська науково-практична конференція “Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії” (з міжнародною участю) 26-27 жовтня 2022 року м. Кам’янець-Подільський. Тема доповіді – «Розвиток творчості дошкільника в національному дитячому садку (За. С. Русовою)»; II Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти й молодих вчених «Дошкілля в сучасному освітньому просторі: досвід, інновації, перспективи» 15 березня 2023 року м. Кам’янець-Подільський. Тема доповіді – «Роль педагога у формуванні лідерських якостей старших дошкільників»; VI Всеукраїнська науково-практична конференція (заочна форма) «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (15-16 березня 2023 року, м. Кам’янець-Подільський. Тема доповіді – «Проектна діяльність як засіб розвитку мовлення старшого дошкільника і молодшого школяра»; Всеукраїнська науково-практична конференція «Інновації в освіті: закономірності, тренди, потреби» 28 березня 2023 року, м. Кам’янець-Подільський. Тема доповіді – «Педагогічні умови формування позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя у процесі проектної діяльності»; Наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2022-2023 навчальному році 4-5 квітня 2023 року. Тема доповіді – «Педагогічне передбачення у формуванні лідерських якостей дітей старшого дошкільного віку»; IX Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» 5 – 6 квітня 2023 року у Кам’янець-Подільський. Тема доповіді – «Авторитет вихователя як чинник формування лідерських якостей у старших дошкільників»; V Всеукраїнська науково-практична конференція «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти» (21 вересня 2023 року, м. Кам’янець-Подільський). Тема доповіді – «Лідерство в колективі дітей дошкільного віку: сутність, ознаки, індивідуальна траєкторія розвитку»; «Актуальні питання початкової освіти досвід, реалії, перспективи» (19-20 жовтня 2023 року, м. Кам’янець-Подільський). Тема доповіді – «Проектна

діяльність як засіб підготовки дитини до навчання у новій українській школі»; VII Всеукраїнська науково-практична конференція (з міжнародною участю) «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії (25-26 жовтня 2023 року, м. Кам'янець-Подільський). Тема доповіді – «Особливості формування лідерських якостей у дошкільному віці». II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми педагогічної освіти в контексті євроінтеграції: теорія, практика, інновації» (9 листопада 2023 року, м. Миколаїв). Тема доповіді – «Наукові підходи до формування позитивних лідерських якостей старших дошкільників в умовах ЗДО».

Науково-практичний *семінар* «Етнокультурна ідентичність студентської молоді в освітньому просторі: реалії сьогодення» (12 квітня, 2023 року, м. Кам'янець-Подільський). Тема доповіді – «Проектна діяльність як засіб формування національно-культурної ідентичності майбутніх педагогів».

Публікації: Ватаманюк Г. П., **Рибак Е. В.** Сутнісна характеристика лідерства у дошкільному віці. *Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти* : збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти; [відпов. секр. Н. Г. Каньоса]. Кам'янець-Подільський: видавець Ковальчук О. В. 2023. С. 265–270.

Структура і обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (73 найменування), додатків. Основний зміст роботи викладено на 65 сторінках. Загальний обсяг роботи 77 сторінок. Робота містить 7 таблиць, 4 рисунки.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні висвітлено проблему формування позитивних лідерських якостей у проєктній діяльності дітей 6 (7) року життя. Вивчення теоретичного матеріалу з проблеми і проведення експериментальної роботи дозволили зробити певні висновки.

1. Розкрито сутність ключових понять теми. Лідерство – це здатність приймати відповідальні рішення, переконувати інших людей, прагнути до певних цілей, визначати ціннісне поле розвитку. Компонентними ознаками лідерства є: базові особистісні якості (активність, самостійність, ініціативність, допитливість, комунікативність), їх виявлення в ситуаціях міжособистісної взаємодії; домінуюча позиція – демонстрація домінуючої поведінки, смак і схильність до влади; емпатія (приспособаність до загального настрою, чутливість до проблем інших членів групи, особлива увага до слабких); креативність (любов до імпровізації; вміння використовувати ситуативні моменти, що виникають у процесі взаємодії, для своїх цілей). Лідер – це член групи, найбільш авторитетна особистість у групі, яка шляхом використання своїх особистісних якостей сприяє ефективному досягненню цілей у важливій для групи діяльності за короткий проміжок часу. Лідер має значний вплив на групу, бере на себе відповідальність за прийняття важливих рішень.

У контексті дошкільного віку доречно говорити не про лідерство, а про розвиток, який проявляється насамперед в активності. Чим активніша дитина в грі, навчанні, змаганні, у взаємодії з іншими, тим сильніше виражені в неї лідерські риси – активність та ініціативність; здатність швидко знаходити вихід зі скрутного становища; готовність відстоювати свою думку та вміння переконувати інших; рішучість і прагнення досягти поставленої мети; авторитет серед дітей групи; бажання бути в центрі уваги; відповідальність;

уміння керувати групою, розподіляти завдання, доручення між дітьми; психологічна готовність до роботи в команді; адекватність в оцінці досягнутих результатів.

Метод проєктів – це педагогічна технологія, що містить сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів та прийомів, творчих за суттю. Вміння користуватися методом проєктів – показник високої кваліфікації педагога, його прогресивної методики навчання і розвитку дітей. Проєктна діяльність в ЗДО дозволяє перетворити будь-який колектив в згуртовану команду, члени якої зможуть спільно комунікувати, взаємодіяти, працювати над вирішенням навіть найскладніших завдань. В таких умовах кожна дитина зможе відчувати себе потрібною, зацікавленою.

2. До особливостей формування позитивних лідерських якостей дітей 6(7) року життя відносимо те, що: старший дошкільний вік є сенситивним для формування лідерських якостей особистості, адже в цей період починається процес життєвого особистісного становлення; формування групових, колективних відносин та визначення своєї ролі у групі, колективі; формуванню лідерських якостей сприяє використання проєктної діяльності в освітньому процесі ЗДО; формуванню позицій лідерства сприяє активність дітей в ігровій, фізичній, естетичній, трудовій діяльності, ініціативність у виконанні разових і постійних доручень.

3. Спираючись на сутнісні характеристики, структуру і функції позитивного лідерства, нами визначено наступні критерії формування позитивних лідерських якостей: когнітивний, статусний, мотиваційний, моральний, діяльнісний. Показниками критеріїв виступають складові лідерських якостей.

Виявлено й обґрунтовано три рівні сформованості позитивних лідерських

якостей дітей 6(7) року життя – високий, середній, низький.

4. На основі результатів констатувального етапу експерименту було визначено й обґрунтовано педагогічні умови, які сприяли ефективності формування лідерських якостей дітей 6(7) року життя. До таких умов віднесено: готовність вихователя до формування лідерських якостей дітей 6(7) року життя, компонентами якої є інтерес до проблеми, усвідомлення її актуальності для зростаючої особистості, наявність теоретичних знань і практичних умінь із формувальної роботи); впровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти ефективних методик і технологій, зокрема – проєктної діяльності, розробка системи проєктів, спрямованих на формування лідерських якостей; співпраця з батьками вихованців (батьківський всеобуч, спільність вимог, проведення заходів, спільних із батьками); залучення дітей до різного виду доручень (трудових, словесних, творчих) та самооцінки їх виконання; урахування позиції дитини та стимулювання її активності у спілкуванні та взаємодії з іншими під час різних видів дитячої діяльності, залучення її до виховних заходів, формування навичок навичок критично мислити, висловлювати свою думку.

На формувальному етапі експерименту ми реалізували вищезначені педагогічні умови, розробивши систему колективних проєктів для старших дошкільників, залучивши до їх реалізації батьків вихованців, а також включивши у проєкти такі завдання і передбачення щодо ситуацій та продуктів проєкту, які б стимулювали в дітей позитивні лідерські якості – самостійність, активність, ініціативність, наполегливості в діях, креативність, чесність у відносинах, відповідальність, комунікабельність, вміння працювати в команді тощо. Тематика проєктів – «Музей рідного краю», «Осінь у моєму місті», «Як створюється книга», «Вітаміни-помічники», «Фабрика новорічних прикрас»

Після проведеної роботи з формування лідерських якостей у проєктній

діяльності було проведено контрольне діагностування дітей, анкетування батьків і вихователя, що показало покращення результатів сформованості усіх показників за визначеними нами критеріями. Лідерські риси діти демонстрували у грі, в навчанні, в образотворчій діяльності, у повсякденному житті.

Проведене дослідження не вичерпує проблеми. Подальших розвідок, на наш погляд, потребує перевірка ефективності інших засобів навчання і виховання, а також формування лідерського потенціалу в дітей 5(6) річного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агіляр Туклер В. В. Сучасний стан виховання ініціативності дітей дошкільного віку в умовах дошкільного закладу. URL : <file:///C:/Users/I/Downloads/129-Article%20Text-221-1-10-20210607.pdf> (дата звернення: 11. 09. 2023р.).
2. Агіляр Туклер В. В. Виховання ініціативності дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольові грі як теоретико-методична проблема. *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Херсонського державного університету, (В. LXXIV). Том. 2, С. 12–15.
3. Агіляр Туклер В. В. Виховання базових якостей особистості з дошкільного віку: аналіз програмового забезпечення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Серія: Педагогічні науки, Вип. 1 (87), 25–
4. Андросович К. Проектна діяльність у сучасному дошкільному навчальному закладі. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2014. Вип. 1. С. 23–30.
5. Атрощенко Т. О. Дитяче лідерство як соціально-психологічний феномен / Т.О. Атрощенко, Е.І. Гомечко. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : зб. тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 26 жовтня 2017 р., Мукачєво / Ред.кол. : В. І Кобаль (гол.ред.) та ін. Мукачєво : МДУ, 2017. С. 36–37.
6. Безсонова О. Дефініційний аналіз поняття «лідерський потенціал дошкільника». URL : <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/198089> (дата звернення: 10. 10. 2023 р.).
7. Безсонова О. Компонентно-структурний аналіз лідерського потенціалу дошкільників. URL : <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/10> (дата звернення: 10. 10. 2023 р.).

8. Богуш А. М. Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 201 с.
9. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 264 с.
10. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с.
11. Волківська Д. А. Сучасні трактування поняття «Лідер». *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(3). С. 78–84.
12. Гавриш Н., Воронов В. Азбука лідера. Київ: Слово, 2016. 84 с.
13. Гавриш Н. Лідерство – риса активних, або як і навіщо плекати лідерів змалку *Дошкільне виховання*. 2017. № 3. 2–6.
14. Гавриш Н. Зручні та незалежні або як виховати лідера? URL : <https://www.pedrada.com.ua/article/1339-zruchn-chi-nezalejn-abo-yak-vihovati-ldera> (дата звернення: 10. 11. 2023 р.).
15. Гавриш Н., Безсонова О., Безрукова О., Вороно В. Парціальна програма «Лідер живе в кожному» для дітей дошкільного віку /За наук.ред. Н. Гавриш]. Київ: 118 с.
16. Галяпа М. Керівництво проектною діяльністю педагогів дошкільного закладу. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2013. № 11. С. 26–35.
17. Гальченко В. М. Взаємозв'язок життєтворчості й лідерства у контексті професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти : зб. наук. пр. «Педагогічна освіта: теорія і практика». Вип. 25. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. С. 152–156.
18. Горбуленко Л. В., Святко О. М. Тематичні проекти для дітей старшого дошкільного віку. *Формування життєвої компетентності у дошкільника*

- навч.-метод. зб. / Упор. Коршунова Т. Л. Полтава : URL : <http://poippo.pl.ua/otmz/biblioteka/zbirnik3.pdf> (дата звернення: 10.09.2023р.).
19. Гриневич А. Формування лідерських якостей у дітей дошкільного віку в художньо-творчій діяльності. https://www.researchgate.net/publication/356497486_formuvanna_liderskih_akos_tej_u_ditej_doskilnogo_viku_v_hudozno-tvorcij_dialnos. дата звернення: 10.09.2023р.).
20. Грищенко І. М. Лідерство як феномен управління групою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 116–119. 134 с.
21. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / Упор. : О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О.А. Венгловська, Л. В. Кузьменко. Харків : Ранок. 2021. 240 с.
28. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту. В.О. Огнев'юк; авт.кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук.ред. Г.В.Беленька. К.: Київ.ун-т ім.Б. Грінченка. К.: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с/
29. Долинна О., Низковська С. Самостійна діяльність дітей у дошкільному закладі *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 1. С. 7–14.
30. Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі : зб. наук. праць / за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська. Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2018. Вип. 2. 213 с.
31. Ємельянова М. Н. Погляд педагогів на розвиток лідерського потенціалу. *Управління дошкільним освітнім закладом*. 2009. № 7. С. 112–14.
32. Закон України «Про освіту» (2017р.). ред від 02.07. 2023р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09. 08. 2023р.).
33. Закон України «Про дошкільну освіту» (2023р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2628-14#Text> (дата звернення: 08. 08. 2023р.).

34. Іванова В. В. Проблема лідерства в колективі дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. № 32. С. 78–81. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_32_28 (дата звернення: 14.10.2023р.).
35. Іноземцева В. Ю. Формування лідерських якостей у обдарованих дітей. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2017. № 7–8. С. 38–41.
36. Ковалевська В. Середовище соціалізації дитини дошкільного віку URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7980/1/24.pdf> (дата звернення: 20. 11. 2023р.).
37. Козак Л. В. Підготовка майбутніх педагогів до проєктної діяльності з використанням цифрових технологій (Україна). *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи* : матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 18 квіт. 2019 р. / *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. 268 с.
38. Козак Л. В. Проєктна діяльність як засіб підготовки дитини до навчання у новій українській школі URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32376/1/%D0%9A%D0%BEzak_%D0%9A%D0%BEval_.pdf (дата звернення: 26. 09. 2023р.).
39. Козак Л. В. Проєктна діяльність як чинник пізнавального розвитку дітей дошкільного віку URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30483/1/Kozak_Proekt%20%E2%84%96%2018_%D0%A7_3_-169-174.pdf (дата звернення: 26. 07. 2023р.).
40. Козир Р. І. Формування лідерських якостей у старших дошкільників в процесі ігрової діяльності : досвід роботи. URL : <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannia-liderskix-iaakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf#page=106> (дата звернення: 28. 10. 2023 р.)
41. Коршунова Т. Л. «Диференційований підхід до типів проєктування». URL : Режим доступу: http://poippo.pl.ua/otmz/kruglyj_stol_7 (дата звернення: 14.10.2023р.).

42. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2-х ч. Ч.ІІ. Від трьох до шести (семи) років. Київ: ТОВ МЦФЕР-Україна, 2019. 452 с.
43. Кузьменко В. Самостійність / В. Кузьменко // Дошкільне виховання. - 2019. № 11. С.28–30.
44. Крутій К. Проблеми формування самостійності дітей 3 року життя *Дошкільна освіта*. 2013. № 4 (38). С. 30–34.
45. Крутій К. Л. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя: ЛПКС ЛТД, 2016. 160 с.
46. Лідерство – риса активних, або як і навіщо плекати лідерів змалку. URL : <https://dnz155m.wixsite.com/divogray/lider-zhive-u-kozhnij-lyudini> (дата звернення : 13.10.2023р.).
47. Ліннік О. Як організувати проєктуру діяльність дошкільників. Вихователь-методист ДНЗ. 2020. С. №10. С. 11–13.
48. Мельник Н. І., Мельник М. А. Особливості формування лідерських якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2018. № 1. С. 37–40.
49. Метод проєктів у діяльності дошкільного закладу /[укл. Л. А. Швайка]. Харків : Основа, 2014. 203 с.
50. Мітлош А. В., Моляко В. О., Бажанюк В. С., Камишин В. В. Психологічні особливості лідерської обдарованості: концепції, діагностика, тренінги: монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 290 с.
51. Нестуля С. Лідерство – необхідна умова і об’єктивна потреба в нових реаліях сучасного світу. *Науковий вісник Полтавського університету СКУ*, 2014, №4 Ч. 2. С. 119–123.
52. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н. В. Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи студентів. Полтава : ПУЕТ, 2018. 241 с.
53. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку/ [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський,

- О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
54. Пасічніченко А.В. Підготовка майбутніх вихователів до формування соціальнокомунікативної компетентності дошкільників. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2017. Випуск № 11. С.97–103.
55. Піроженко Т., Хартман О., Палієнко К., Паленко. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом». Київ : Алатон, 2016. 112 с.
56. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / Н. В. Гавриш, Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук, О. С. Рогозянський. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 104 с.
57. Психологічний інструментарій розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика: матеріали науково-практичної конференції 17 жовтня 2019 р. / За заг. ред. Романовського О.Г., Харків: НТУ «ХП», 2019. 75 с.
58. Проектна діяльність. КОЗА-ДИСКА. Шаблони і розробки для вихователя-методиста. Випуск 2013.3 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vmetodyst.blogspot.com/2013/09/20133.html> (дата звернення: 17.06. 2023р.).
59. Публічний електронний словник української мови. URL : <http://ukrlit.org/slovnyk> (дата звернення: 11.11. 2023р.).
60. Савченко М. В. Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук, спец.: 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки. Одеса : «Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського», 2014. 20 с.
61. Семенов А. А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : монографія. Умань : ВПЦ Візаві, 2014. 217 с.
62. Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство : навч. посібн. /за наук. ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ. Лілея НВ. 2015. 296 с.

63. Смоляк П. О., Сопівник Р. В. Історико-генетичний аналіз ідей виховання лідерських якостей особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. 2017. Вип. 267. С. 161–167.
64. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ : монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін.; за заг.ред. О. Рейпольської. Київ-Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
65. Стівен Р.Кові, Шон Кові, М.Самерз, Д.К.Хетч Лідер у мені. Формування культури лідерства у школах світу. Київ : Едіпрес Україна, 2016. 247 с.
66. Тихомирова О. Виховання лідера. *Шкільний світ*. 2013. Вип. 8, 128 с.
67. Токаренко Н. М. Організовуємо проєктну діяльність: крок за кроком. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2013. № 11. С. 59–62.5.
68. Токаренко Н. М. Проєктна діяльність із дітьми старшого дошкільного віку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2013. № 10. С. 11–18.
69. Токаренко Н. М. «Метод проєктів як ефективний засіб організації розвивально-пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку». URL : http://poippo.pl.ua/otmz/kruglyj_s.pdf (дата звернення: 16.10.2023 р.).
70. Формування лідерського потенціалу дітей. URL : https://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/0203_web_Garmash_2.pdf. (дата звернення: 01.09.2023р.).
71. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків. : Друкарня Мадрид, 2015. 330 с.
72. Черкашина М. В. Лідерство як провідне явище сучасного світового середовища. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 61. С. 197–203.
73. Штанько Н. А. Лідерство як соціально-психологічний феномен. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 50–61.